

POZNATKY STARÝCH EGYPTĀANOV O PÔRODE

doc. PhDr. Ivica Gulášová, PhD.

Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka, Ústav zdravotníctva a ošetrovateľstva, Trenčín

Autorka približuje úroveň zdravotnej starostlivosti o rodičku v starom Egypte. Ako uvádza, poznatky z tejto oblasti medicíny boli v starom Egypte oproti iným medicínskym odborom na najnižšej úrovni. Rodiacej žene pomáhali štyri pomocnice, z ktorých každá mala svoje poslanie – úlohu pri pôrode. Povolanie pôrodných asistentiek bolo v starom Egypte považované za nečisté a zrejme z toho dôvodu bolo i nízko ohodnotené. Ďalej autorka popisuje tri druhy pôrodov ktoré sú zachytené v lekárskech listoch. Osobitnú pozornosť venuje komplikovaným pôrodom egyptských bohov. Príspevok je sondou do histórie medicíny, vývoja poznatkov a skúseností z pôrodnictva, ako rodili staroegyptské ženy.

Kľúčové slová: pôrod, pôrodná pomocnica, rodička, ochranné bohyne, horúčka omladníc, komplikácie počas pôrodu, novorodenec.

Med. Pro Praxi 2007; 5: 237–239

Táto oblasť lekárskej starostlivosti – pôrodnictvo v starom Egypte je zachytené na najnižšej úrovni. V lekárskech textoch a papyrusoch taktiež chýbajú takmer akékoľvek údaje. Predpokladá sa, že príčinou tohoto stavu je fakt, že pôrod bol už v starom Egypte doménou pôrodných pomocníc a tiež, že pôrod ako taký bol považovaný za normálny – fyziologický jav a preto sa vymykal z náplne medicíny. Výnimku tvorili iba komplikácie počas pôrodu, teda komplikované prípady pôrodu.

Ani staroegyptské ženy nerodili bezbolestne. Za samozrejmosť sa predpokladala asistencia iných žien pri pôrode. V jednej z poviedok sa dozvedáme, že božský otec vyslal k rodiacej žene štyri pomocnice. Poznáme ich i z pôrodných scén v chrámoch narodenia kráľov (mammisi). Reliéf z Anchmahorovej mastaby znázorňuje na zemi sediacu tehotnú ženu, ktorú podopierajú dve pôrodné pomocnice vo chvíli, keď na ňu prišli pôrodné bolesti: Pred pôrodom sa rodička uchýlila do „besiedky pre šestonedielku“, ktorá bola vytvorená z ľahkých stavieb z kolov a rastlinného materiálu v kúte záhrady či dvora alebo na streche domu. Na tomto mieste bola rodička izolovaná až do doby očisťovania (3).

Predstavy o tom, ako asi prebiehal pôrod v starom Egypte nám umožňujú prevažne vyobrazenia predovšetkým na reliéfoch z chrámu narodenia kráľov, zvláštnych budov v susedstve veľkých chrámov. Na dnes už stratenom reliéfe z Armantu, ktorý je dokumentovaný na kresbách prvých vedeckých expedícií, je vyobrazená kráľovná Kleopatra pri pôrode v klaku (kľaciača Kleopatra).

Bola to vtedy najčastejšia poloha pri pôrode no i v súčasnosti v tejto polohe rodia egyptské ženy na vidieku. Za rodičkou stáli tri ženy, zrejme ochranné bohyne, na prvom mieste Neit, tretia bohyňa niesla symbol života Anch. Tri ďalšie ženy kľáčali pred rodičkou. Prvá z nich – pôrodná asistentka je známa zobrazená ako drží práve narodené dieťa, druhá asi predstavuje kojnú a tretia ďalšiu pomocnicu. Druhá,

menej častá poloha pri pôrode bola vsede na boku a to na podložke z dvoch tehíel, oddelených medzerou. Na reliéfe z Egyptského múzea v Káhire je vyobrazená žena, ktorá sa opiera rukami o kolenná a lakty – o okraje tehlovej stavbičky, v ktorej sedí. Pri pôrode asistuje bohyňa Hathor (5). Táto jednoduchá „pôrodná stolička“ utvorená z tehíel je známa z viacerých literárnych prameňov a spomínaná poloha je podobne dokumentovaná i z inej hieroglyfickej značky pre pôrod. Najčastejšie je rodiace sa dieťa zobrazené ako pôrod hlavičkou a hornými končatinami vpredu, čo zodpovedá pokročilej etape najčastejšieho spôsobu normálneho pôrodu, kedy hneď po pôrode hlavičky z pôrodných ciest vyšli i obe horné končatiny. V papyruse Westcarovej sa uvádza, že bolo zvykom prerezať pupočnú šnúru až po očistení a umytí dieťaťa a po pôrode placenty. Pôrod placenty v starom Egypte sa volal ch (6).

Tiež nie sú zachytené informácie o spôsobe podvázovania pupočníka. Predpokladá sa, že podviazanie pupočníka sa zrejme vykonalo až po prirodzenej zástave krvnej cirkulácie v pupočníku. Pupočná šnúra, ale hlavne placenta boli magicky tajuplné, predmetom viacerých predstáv. Boli považované za sídlo duchovného druhého ja, čiže za akéhosi dvojníka dieťaťa. V niektorých rodinách placentu uchovávali – vo vysušenom stave – až do smrti jedinca a dávali mu ju i do hrobu.

Pôrodné asistentky v starom Egypte nemali žiadne špeciálne vzdelanie, až na niektoré výnimky, ktoré získali odborné vzdelanie v Dome života v meste Sais v Delte (4). V lekárskech textoch sú pomenované ako „sladké“. Jedna pôrodná asistentka zachytávala dieťa pri pôrode, ktoré jej malo ľahúčko „skĺznuť“ do ruky, druhá pôrodná asistentka podopierala rodičku zozadu. Ich nedostatočné odborné vedomosti a tiež zručnosti, aby pôrod úspešne zvládli nie raz zapríčinili rodičke vážnu ujmu na zdraví alebo i živote. Tiež mi nedá pripomenúť, že ich povolanie bolo označované ako

„nečisté“ a nebolo príliš vysoko cenené. Chýbali lekári – špecialisti pôrodníci a gynekológovia, ktorí k pôrodom prichádzali výnimočne, obyčajne len v tých prípadoch, ak nastali komplikácie. Dokazujú o tom predpisy z Ebersovho lekárskeho papyrusu.

Pôrodné asistentky používali rôzne magické recepty napr. na vyprovokovanie pôrodu doručovali (a aj to aplikovali) účinok rastliny niania. Rodička sa mala úplne nahá posadiť na túto rastlinu a čakať na jej účinok. Alebo iný recept, pri ktorom nakladali tlakový obväz na dolnú polovicu brucha, podložný vrstvou obilia a rákosu, ktorý mal urýchliť preťahujúci sa pôrod „uvoľnením dieťaťa od lona jeho matky“. Na urýchlenie odchodu plodových obalov a placenty, tiež na dôkladné vyčistenie maternice rodičky používali pošvový nálev, čo bol vlastne teplý olej, v ktorom boli rozdrvené sklička novovyrobenej vázy (2)! Na tlmenie intenzity pôrodných bolestí, ktoré boli podľa viacerých popisov veľmi intenzívne, používali rôzne opojné nápoje – z nich najčastejšie pivo.

V lekárskech textoch lekári popisovali tri druhy pôrodov:

1. normálne dlhý fyziologický pôrod, ktorý označovali ako „uspokojivý“ – hotep
2. pôrod komplikovaný, ktorý volali „obtiazny“ – bened
3. dlhotrvajúci pôrod, označovaný ako „predĺžený“ – vedef (3)

Dlhotrvajúce a komplikované pôrody sa snažili urýchlovať skôr na magickej úrovni tým, že v blízkosti brucha rodiacej ženy zapálili terebintovú pryskyřicu a brucho treli šafranom zmiešaným s pivom, alebo práškom z mramoru v oche, čo malo zmierniť bolesti. Vo viacerých lekárskech textoch, ale i z literárnych prameňov sú uvedené správy o pôdoch jednotlivých detí a tiež zmienky o mnohopočetných pôdoch. Napr. na spoločnej stéle (u nás analógia náhrobnej dosky), ktorá patrila bratom Horovi a Sutejovi (dnes je uložená v Britskom národnom

múzeu) je napísané: „Raduj sa zo svojho brata, ktorý je rovnakého druhu ako ja, vyšiel v ten istý deň ako ja z matkinho tela.“

Medzi múmiami z Rímskej doby objavil známi anglický egyptológ W. R. Dawson dve nápadné zhodné – zrejme identické jednovaječné dvojčatá. O narodení trojčat v starom Egypte sa rozpráva v poviedke o pôrode pani Revedždet, ktorá je uve- dená v papyruse Westcarovej.

Mytologicky opísané narodenie bohov Usira, Hora, Sutecka, Esety a Nebthety (zo spojenia rodičov – „prabohov“ Geba (boh zeme) a Nuty (bohyňa oblohy) sa údajne uskutočnilo v priebehu piatich za sebou nasledujúcich dní, čo niektorí autori považujú za dôkaz o existencii pôrodu päťročiat v starom Egypte.

V niektorých prípadoch vznikli pochybnosti, či egyptský novorodenec zomrie, resp. či prežije.

Hlavným kriteriôm pre posúdenie o jeho vyhládke, či prežije kritické obdobie adaptácie bol jeho krik – sila jeho kriku. Ak bol prípad sporný, novorodencovi dávali tri dni mlieko, v ktorom bol rozotrený kúsok z jeho vlastnej placenty. Keď novorodenec po vypití mlieko vyvrátil, znamenalo to, že jeho dni sú spočítané (blízky koniec jeho života). Ak mlieko nevyvrátil, usúdilo sa o jeho celkovej životaschopnosti a zdaru.

Tehotenstvo a pôrod v starom Egypte neohrozovalo iba novorodenca, ale možno povedať, že v rovnakej miere i matku dieťaťa. Nie každý pôrod prebehol bez komplikácií. Popisy komplikovaných pôrodov, častejšie však iba zmienky o nich sú zdokumentované v lekárskech papyrusoch. Priame dôkazy – doklady sa získali štúdiom egyptských múmií a antropologického kostrového materiálu.

Najviac popisov je zachytených z pôrodov žien, ktoré mali príliš úzku alebo deformovanú panvu. Bola nájdená černošská žena z byzantského obdobia, Núbie, v jej tele sa našlo rodiace sa dieťa so zaklínenou hlavičkou v panvovej úžine. I pri štúdiach antropologického materiálu z hrobky kráľovnej Haremheba v Sakkáre sa našli medzi rozbitými kostrovými pozostatkami jeho manželky, kráľovny Mutnedžemety, našli i drobné kostičky zrelého plodu. Kráľovná s najväčšou pravdepodobnosťou zomrela pri pôrode. Jej lonové kosti nasvedčovali tomu, že prekonala predchádzajúce ťažké pôrody, ktoré tiež podlomili jej celkový zdravotný stav. Snažila sa za každú cenu dať kráľovi – manželovi potomka 18. dynastie. Pri svojom poslednom pokuse vo veku približne 40–45 rokov zaplatila za to životom.

Iný dôkaz o komplikáciách počas a po pôrode u žien s úzkou panvou je z pôrodu princeznej Hehenhety z 11. dynastie, u ktorej následkom ťaž-

kého pôrodu (pri jej úzkej panve) vznikla trhlina (píšťala) spájajúca pošvu a močový mechúr. Príliš dlhý a komplikovaný pôrod mohol vyvolať i vychlípnutie pošvy a maternice, ktoré bolo zistené na prirodzene vysušenom tele jednej ženy z preddynastického obdobia v Gebeléne. Známy austrálsky anatóm a antropológ G. Elliot Smith a jeho anglický spolupracovník J. Wood Jones objavili podobné prípady v priebehu prvej núbijskej akcie začiatkom 20. storočia. „Vypadnutie“ maternice (prolaps) sa podrobne popisuje v Ebersovom lekárskom papyruse, kde k liečbe starí egyptskí lekári doporučujú prostriedky, ktoré spôsobia návrat maternice na jej pôvodné miesto medzi ktoré patrilo naparovanie v kombinácii s aplikáciou terpentýnového oleja, vysušených výkalov alebo voskovej sošky ibise – symbolu boha múdrosti Thorta alebo to boli nálevy z rastlinných extraktov či piva, prípadne tampóny na spôsob dnešných pesarov (7). O ich účinku možno silne pochybovať.

O horúčke omladníc šestonedielok chýbajú priame dôkazy, možno však o nej predpokladať, napr.: ako dôsledok pošvových nálevov, z ktorých s najväčšou pravdepodobnosťou mohla vzniknúť infekcia.

Smrť rodičky však mohlo spôsobiť i príliš silné krvácanie, ochabnutosť maternice, zadržovaná (či vcestná) placenta a tehotenské kŕče. Zvýšené nebezpečie, ktoré hrozilo ženám pri pôrode sa zreteľne odzrkadlilo v kratšej priemernej dĺžke života dospelých žien v porovnaní s mužmi. V porovnaní so súčasným stavom je dnešná situácia opačná. K tomuto záveru sa dospelo na základe množstva demografických rozborov antropologického materiálu z viacerých egyptských pohrebísk, tiež toto potvrdzuje i štúdia súborov egyptských múmií z rôznych múzeí. Napríklad priemerný vek dospelých mužov pri úmrtí z pohrebísk Neskorej doby (Haaremhebova hrobka v Sakkáre) predstavovala 33 rokov, ženy umierali v priemere o 4 roky skôr ako muži. Z československých zbierok zistil – radiológ Prof. MUDr. L. Vyhnaná, DrSc. Priemerný vek mužov 43,7 rokov, u žien 41,3 rokov (8).

V dôsledku nedokonalosti vtedajších liečebných metód a neexistencie akejkolvek prevencie sa egyptské ženy často uchýľovali, využívali iracionálne liečebné metódy a prostriedky.

Hlavnou bohyňou – ochrankyňou tehotných rodiacich a kojacich žien bola bohyňa Ipet-Tveret, známa zo zobrazení – ako tehotná hrošica, v póze stojacej na zadných končatinách a držiaca v predných dlabách nôž s kúzelnou mocou alebo na iných zobrazeniach, kde držala v dlabách magicky opradený Esetin uzol (tit). Uzol symbolizoval tampón, ktorý v hĺbke Esetinej maternice zviazal boh Atum,

aby tak ochránil vyvíjajúceho sa Hora pred zničujúcim zásahom Sutecha (1).

Aj bohyňa Neit, veľmi obľúbená zvlášť v Saiskom období (26. dynastia) mala podobné úlohy – ochraňovať tehotné, rodiace a dojčiacie ženy.

V prípade zhoršenia zdravotného stavu, vzniku komplikácií bol k pomoci pre ženu prizvaný i boh Thout – boh múdrosti – známy v symbolických vyobrazeniach s ibisom a paviánom. Tiež bohyňa Hathor, považovaná za všeobecnú ochrankyňu žien a domáceho blaha podľa dokumentov a kresieb z týchto čias priamo asistovala pri pôrode a tým zabezpečovali jeho úspešný a nekomplikovaný priebeh.

Pri nadmerných, neznesiteľných pôrodných bolestiach pomáhal boh Amon, starí Egypťania verili, že dych boha Amona zmierňuje a tlmi pôrodné bolesti. Predstavili si, že jeho dych prichádza v podobe ochladzujúceho sa vánku. Bohovi Besovi (2) známemu svojim trpezlivým vzrastom bola prisudzovaná moc akéhosi „premožiteľa“ zlých démonov, škodiacich matke a novorodencovi.

O iracionálnych metódach využívaných v tomto období svedčia aj niektoré výkony pôrodných pomocníkov, ktoré na brucho rodiacej ženy kladli „kúzelný nôž“ vyrobený zo slonovej kosti, vyrezaný do polobluka, pokrytý bol rytinami spomínaných božstiev a hadov, levov, krokodýlov, rozprávkových zvierat a démonov.

Žena boha Rea, ako sa uvádza v papyruse Westcarovej sa očisťovala po pôrode iba 14 dní. Počas tohto obdobia ona a všetky ženy v starom Egypte zotrúvali v pôrodnej besiedke. Vyobrazenia o tejto skutočnosti sú známe zo súboru ostrak Novej ríše. Znázornená je matka, ktorá sedí v bohato zriadených prievitných šatách na posteli, nohy postele sú vyrezávané v podobe postavy boha Besa. Matka drží svoje dieťa na ruke, alebo na iných zobrazeniach má dieťa položené vedľa seba. Prichádza k nej iná žena a podáva jej miskú naplnenú mliekom alebo inou potravou. Za touto ženou, za jej chrbátom kráča na zadných nohách opica, ktorá v predných dlabách drží zvitok látky. Vedľa matky stojí mladé dievča, ktoré ju ovieva vejárom. Krásna nádoba s kuželom masti a zrkadlo svedčia o tom, že egyptská matka sa dôsledne zaujímal a starala o svoj vzhľad. Vyobrazenia sú priklášané lemovaním – listami a kvetmi, symbolizujú prostredie záhradnej pergoly.

Matku a plod ohrozovalo nebezpečenstvo infekcie – horúčky omladníc. Pre matku to bolo vysoké riziko a pre dieťa okrem iného i vznik tak častého črevného ochorenia novorodenca v starom Egypte, z ktorých iba veľmi malá časť mala reálnu nádej, šancu na prežitie.

Napriek uvedeným rizikám, komplikáciám a ochoreniam počet egyptského obyvateľstva neklesal, ale naopak pozvoľna stúpal. Bolo to preto, že egyptské ženy rodili často, i keď zvyk dlhého kojenia (v starom Egypte obvyčajne až 3 roky) po kaž-

dom pôrode fyziologicky chránil ženu pred ďalším otehotnením. Ženy v podstate rodili stále, kojenie predstavovalo fyziologický spôsob antikoncepcie v starom Egypte.

doc. PhDr. Ivica Gulášová, PhD.

Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka, Ústav zdravotníctva a ošetrovateľstva, Trenčín
Narcisová 40, Bratislava, 821 01
e-mail: ivica.gulasova@post.sk

Literatúra:

1. Brothwell DR, Chiarelli BA, edit. Population Biology of the Ancient Egyptians. London – New York, 1973.
2. Brothuree DR, Sandison AT, edit. Diseases in Antiquity. London, 1969.
3. David AR, edit. The Manchester Museum Mummy Project. Manchester, 1979.
4. Ebbell B. The Papyrus Ebers, the Greatest Egyptian Medicae Dorument. Copenhagen, 1928.
5. Hart GD et al. Disease in Ancient Man. Toronto, 1983.
6. Leabe CD. The Old Egyptian Medical Papyri. Lawrence, Kansas, 1952.
7. Pollak K. Medicína dávných civilizácií. Praha, 1973.
8. Zamarovský V. Bohové a kráľove starého Egypta. Praha, 1986.